

## Servus suis nummis emptus

JAROMÍR KINCL

V římském státě byla *možnost* vykoupit se vlastními penězi z otroctví priznávána otrokům zřejmě již v období republiky. V pramenech nacházíme sice o tomto svérázném postupu jen ojedinělé zprávy, lze však důvodně předpokládat, že jak se rozvíjela a upevňovala hospodářská samostatnost a nezávislost některých kategorií nesvobodných lidí, objevovaly se případy výkupů dosti často. Nesvobodný nabízel pánovi za svou osobu obnos peněz (nebo jiných věcí) a pán, byl-li svolný, jej za to propouštěl na svobodu.

Je nesporné, že původně se toto jednání realizovalo jen ve sféře mimoprávní. Bylo nejen v příkrém rozporu se zásadami, které pro postavení otroků vypracovalo římské právo civilní, ale odporovalo i principům, které se postupem doby vytvořily v pružnějším a životu bližším právu pré-torském.

Pro oba systémy, pro právo civilní i pré-torské, stalo se již za republiky východiskem úplné popření právní osobnosti otroka.<sup>1)</sup> Klasická regule „servus nullum caput habet“ neplatila sice ještě v době kodifikace Zákona 12 desek (tam se ještě setkáváme s některými rysy otroctví patriarchálního<sup>2)</sup>), objevila se však zcela jistě v dobách nejbližší následujících. Prosadila se s růstem počtu nesvobodných lidí, s rozmachem významu jejich produktivní činnosti a s konsolidací otrokářského výrobního způsobu vůbec.

Z úplného popření právní osobnosti otroka vyplynuly, vedle jiných, dvě maximy, na kterých římské právo tvrdě setrvalo a jež zdůrazňovalo po celou dobu existence otrokářského státu.

<sup>1)</sup> L. Heyrovský, Dějiny a systém soukromého práva římského, Praha 1910, str. 125 a násl.; M. Kaser, Römisches Privatrecht, München 1972, str. 66–69; J. Gaudement, Institutions de l'Antiquité, Paris 1967, str. 542 a násl., tam i přehled nejnovější literatury. V odkazech na instituce a principy římského práva bylo by možno citovat nejrozličnější, starší i novější, domácí i zahraniční učebnice a manuály. Používáme zejména dnes již klasický výklad Leopolda Heyrovského a nejrecentnější, mezinárodně renomované příručky Maxe Kasera a Jeana Gaudemeta.

<sup>2)</sup> Charakteristicky je to patrné např. na ustanovení o zlomení ruky (VIII, 3): výše pokuty se u otroka určuje zlomkem (polovinou) obnosu, který se platil za poranění člověka svobodného. Cf. Kaser, o. c., str. 67; o patriarchální formě otroctví v Římě jedná podrobně E. M. Štaerman, Rascvet rabovladelčeskich otnošenij v rimskoj respublike, Moskva 1964, str. 164 a násl.



Především to byla zásada, že otrok není způsobilý mít vlastní majetek, a že cokoli nabývá, nabývá pro svého pána. Druhá zásada doplňovala jen prvou: vylučovala otroka jako subjekt, jenž svým jednáním může sám pro sebe zakládat práva a povinnosti. Nebylo přípustné, aby nesvobodný vstupoval s kýmkoli v jakékoliv právní jednání. Ať již to tedy bylo s osobou cizí, anebo s vlastním pánem, popírala se principiálně možnost vzniku právního vztahu a poměry se posuzovaly pouze jako faktické. Uzavřel-li otrok nějakou smlouvu, či spáchal-li nějaký delikt, šlo o jednání pro jeho osobu právně neúčinné: deliktem zavazoval pána, ze smlouvy vznikaly nežalovatelné a nevynutitelné závazky či nároky. Teprve na pokročilejším stupni právního vývoje začaly tyto smluvní vztahy být chápány alespoň jako naturální obligace, tedy jako obligace sice nežalovatelné, s plnými právními účinky však dobrovolně splnitelné.<sup>3)</sup>

Strohá právní regule „servus nullum caput habet“ nemohla ovšem nikdy být realizována beze zbytku. Právo mohlo sice potlačit osobnost otroka na minimum, mohlo jej prohlásit za věc, za pouhý objekt práv, nemohlo však nikdy trvat na všech důsledcích, jež by z tohoto principu měly vyplývat. Již proto ne, že v osobě otroka regulovalo postavení člověka, tvora myslícího, samostatného, vlastního rozhodování schopného, schopného zlého úmyslu i dobré vůle, svobodného volního projevu vůbec.

Proto také od doby, kdy se otroctví rozvinulo v klasických a nejtvrdějších formách, připouštělo právo různé výjimky, které reagovaly na zvláštnosti postavení otroka a respektovaly úlohu, kterou nesvobodný člověk ve společnosti hrál.<sup>4)</sup>

Pro nedostatek spolehlivých zpráv mohou být závěry samozřejmě jen hypotetické, zdá se však nesporné, že nejdříve byla zásada popření právní subjektivity prolamována v oblasti práva trestního. V zájmu otrokářů samotných uznával se otrok za subjekt, způsobilý páchat trestné činy (crimina), a nezdála-li se pravomoc vlastníka nad jeho osobou dostatečnou zárukou, byl stíhán veřejnými, státem uvalovanými tresty.<sup>5)</sup>

Vedle odpovědnosti kriminální, vyvinula se postupem doby i zvláštní subjektivita majetkoprávní a posléze i rodinná. V oblasti vztahů majetkových a rodinných byla ovšem tato subjektivita vždycky subjektivitou „sui generis“. Uznávala se jako výjimka z principu obecné nezpůsobilosti a realizovala se proto obvykle jen nepřímo, prostřednictvím subjektu plně způsobilého, tj. pána, majitele otroka.

<sup>3)</sup> A. Pernice, *Labeo III*, 1, Halle 1892, str. 253 a násl.; G. Longo, *Concetto e limiti dell' obbligazione naturale dello schiavo*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris XVI* (Roma 1950), str. 86 a násl. Definitivní rozpracování teorie naturálních obligací spojuje nauka až se jménem klasického právníka Juliána.

<sup>4)</sup> To ovšem neopravňuje k závěru, že v antickém světě nikdy neexistovalo „čisté otroctví“ (eine reine Sklaverei), jak tvrdí S. Lauffer (*Die Sklaverei in der griechisch-römischen Welt*, XI<sup>e</sup> Congrès International des Sciences Historiques, Rapports II, Antiquité, Uppsala 1960, str. 85–88). Již sám pojem „čisté otroctví“ je rozporný a nehistorický.

<sup>5)</sup> T. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, str. 78 a násl.; str. 897 a násl.



Ve sféře práv rodinných probíhal proces velmi pomalu. Ještě klasičtí právníci prvních století principátu vycházejí běžně ze stavu, že otrok nemá, a de iure ani nemůže mít rodinu, a posuzují svazky otroků jako vztahy, jež právní důsledky nemají buď vůbec, anebo jen v míře velmi omezené.

Jinak je tomu s právy majetkovými. I tady sice právníci formulují zásadu „quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur“,<sup>6)</sup> připouštějí však již celou dlouhou řadu mimořádných vztahů, ve kterých se majetkoprávní způsobilost v omezené míře otrokovi přece jen přiznává.

To, že ve vztazích rodinných se vývoj opožďuje, je dáno podstatou těchto vztahů samých. Postavení člověka v rodině a okruh jeho rodinných práv jsou konec konců vždycky determinovány jeho hospodářským a sociálním postavením, a je-li potom otrokovo majetkoprávní postavení sporné a nejisté, jsou i jeho rodinná práva problematická, resp. se mu upírají vůbec. Právě proto, že neodrážejí ekonomické skutečnosti bezprostředně, mohou být principiálnější a obecnému teoretickému východisku „servi pro nullis habentur“ bližší, než práva majetková.

Ta musí reagovat na hospodářské poměry přímo, a vyžaduje-li to denní život, musí sledovat z maxim, které byly vytýčeny.

Římské právo začalo z principu totální majetkové nezpůsobilosti otroka připouštět výjimky velmi záhy. Lze tak usuzovat např. ze skutečnosti, že již v republikánském přetorském ediktu byla do velkých podrobností rozpracována zvláštní skupina tzv. adjektických žalob (actiones adiectitiae qualitatis), žalob, které předpokládají samostatnou hospodářskou činnost nesvobodného člověka a nepřímo nasvědčují růstu jeho majetkoprávní subjektivity.<sup>7)</sup> Kdyby totiž majetkoprávní způsobilost otroka byla opravdu naprosto popírána, a kdyby pravidlo, že otrok nemůže mít majetek a že nabývá jen pro svého pána, platilo opravdu bezvýjimečně, byla by většina těchto žalob zcela nepochopitelná a zbytečná.

Actiones adiectitiae qualitatis vycházejí totiž z rozdělování majetku na majetek vlastníka otroka a majetek otroka samého, a i když se nikdy nepřiznává, že by snad otrok ke „svým“ věcem měl právo vlastnické, postupuje se tak, že de iure se majetkové masy oddělují, a to s nejrůznějšími právními účinky. Na otrocký majetek se nahlíží jako na majetek zvláštní,<sup>8)</sup> připouštějí se pohledávky mezi pánem a otrokem, uznává se možnost vést exekuci jen na otrocké jmění atd.<sup>9)</sup>

Otrocký „majetek“, tzv. *peculium servi*, je instituce, se kterou se

<sup>6)</sup> Gai I, 52; II, 86–87.

<sup>7)</sup> Heyrovský, o. c., str. 826–829; Kaser, o. c., str. 192–195; Gaudemet, o. c., str. 623–624. — „Actiones adiectitiae qualitatis“ se nevztahují jen na otroky, ale i na osoby svobodné, cizí moci podřízené. Ty nás však v těchto souvislostech nezajímají. Stejně platí i o pekulárním majetku.

<sup>8)</sup> „...quasi patrimonium liberi hominis *peculium servi intellegitur*...“, D 15, 1, 47, 6 — Paulus; „nam qui cum servo contrahit, universum *peculium eius quod ubicumque est veluti patrimonium intuetur*“, D 15, 1, 32, pr. — Ulpianus.

<sup>9)</sup> Příznačné jsou z tohoto aspektu zejména *actio de peculio*, *actio de in rem verso* a *actio tributoria*.



v Římě setkáváme od nejstarších dob.<sup>10)</sup> Je to jev, který se na určitém stupni vývoje otrokářské společnosti stává symptomem jejího úpadku a rozkladu, je to zárodek pozdější (pro pozdní otrokářství a celý středověk tak charakteristické) individuální nesvobodné či polosvobodné malovýroby — zdaleka ovšem nemůžeme říci, že otrokářská formace se začíná rozkládat již tehdy, když se objevují otrocká peculia.<sup>11)</sup> Lze ostatně s jistotou tvrdit, že otroci mívali peculia vždycky. I ten nejubožejší, do ergastula zavřený a v poutech držený nesvobodný „vlastnil“ drobné věci osobní spotřeby, jež mu pán či jeho správce ponechával, a v jejichž užívání jej proti ostatním spoluotrokům i chránil. Takové peculium bylo ovšem hospodářsky bezvýznamné a právo si proto tohoto nevelkého majetku nemuselo vůbec všímat.

Jinak se utvářela situace tehdy, když postavení otroka dovolilo, aby si nashromáždil peculim větší či velké, zejména pak tehdy, když pán svému nesvobodnému přímo vydělil část majetku a svěřil mu ji do svobodné správy (*libera administratio peculii*).<sup>12)</sup> Tím získával otrok nemalou dávku hospodářské samostatnosti, přestával být na svém vlastníkově bezprostředně závislý a mohl pomocí peculia zlepšovat svůj úděl. V této podobě představuje peculium formu, jež zvyšuje zainteresovanost nesvobodného na práci, prospívá nejen otrokovi, ale i pánovi, a stává se tak ekonomicko-politickým jevem, jenž po určitou dobu upevňuje otrokářský výrobní způsob.<sup>13)</sup>

Juristická podstata peculia jakékoli formy byla již za republiky principiálně jasná: peculium zůstává vlastnictvím pána, otrok je pouze spravuje, pán může peculium nesvobodnému kdykoli odejmout a nesvobodný se nemůže nijak bránit.<sup>14)</sup>

V denním životě nebýval ovšem vztah pána k otrokovi s peculiem zdaleka tak jednoduchý: přehlédneme-li snad morální zábrany, jež vlastníkově v zásahu proti otrokovu majetku mohly stát v cestě, nemůžeme již přehlédnout hospodářské aspekty, jež pánovi svazovaly ruce: *libera administratio peculii* byla vlastníkově otroka prospěšná, zvyšovala produktivitu nesvobodné práce a odejmutí peculia mohlo tak pro vlastníka znamenat jen dočasnou výhodu.

Právě díky tomuto ekonomickému tlaku (spojenému ještě s politickým problémem, že svévolné zásahy proti otrokovi mohly provokovat jeho odpor a vyvolávat potřebu intenzivnějšího dozoru a tím i zbytečné plýtvání pracovními silami, jež bylo možno využít jinde) vysvětlíme nejspíše fakt, že již za republiky měla otrocká peculia určitou stabilitu, že na otrocký majetek se záhy začalo nazírat jakoby na otrokovo vlastnictví,<sup>15)</sup> a že právo

<sup>10)</sup> Štaerman, o. c., str. 106 a násl.; Gaudemet, o. c., str. 547.

<sup>11)</sup> Štaerman, o. c., str. 141 a násl.

<sup>12)</sup> D 15, 1, 7, 1; 15, 1, 24; 15, 1, 46; 15, 1, 48 aj.

<sup>13)</sup> Štaerman, o. c., str. 107–108; str. 141–142.

<sup>14)</sup> Heyrovský, o. c., str. 893–900; cf. D 15, 1, 8; 15, 1, 4, pr. aj.

<sup>15)</sup> Výbornou charakteristiku režimu otrockých peculí podává na základě rozboru textů Plautových komedií Emilio Costa (*Il diritto privato romano nelle comedie di Plauto*, Torino 1890, str. 104): „Il peculio è qualche cosa di ben distinto e indi-



— i když trvalo na majetkoprávní nezpůsobilosti nesvobodného — začalo zvláštní vztah otroka k peculiu alespoň nepřímě respektovat.

Především tím, že v některých případech snižovalo vlastníkovu odpovědnost za majetkoprávní jednání nesvobodného,<sup>16)</sup> o něco později pak tím, že ve formě naturálních obligací uznávalo obligace otrokem kontrahované, a to dokonce i s vlastním pánem,<sup>17)</sup> nakonec ve výjimečných případech připouštělo mezi otrokem a pánem i jednání s přímými účinky právními.<sup>18)</sup>

Tento neobvyklý postup máme sice doložen až pro 2. století n. l., je ovšem zřejmé, že jeho kořeny jsou starší, a že postupně vyrůstaly ze situace, ze zvláštností vztahů, které se mezi pánem a otrokem s peculiem vytvářely odedávna.

Jak zvláštní tento vztah býval, vyplýne již pro republikánský Řím velmi názorně z konfrontace právnických textů s prameny jiného druhu.

Stanovisko právní, tak jak je známe zejména z citací republikánských právníků v dílech klasické jurisprudence, bylo kategorické, a i když připouštělo vztahy zvláštní, vycházelo v podstatě z axiomatu úplného popření právní osobnosti otroka. Našlo někdy, byť ojediněle, ohlas i v literatuře neprávní. Na oficiálním právním (a tedy obecně politickém) stanovisku, stojí například římscí aristokrati, kteří v Senecově traktátu *DE BENEFICIO* uvažují o tom, zda otrok může svému pánovi prokázat nějaké dobrodiní. Docházejí k závěru, že nemůže, protože všechno, co dělá, je jen plněním povinností, které mu ukládá právo:

„Quia non potest, inquit, creditor domini sui fieri, si pecuniam illi deriderit. Alioqui cotidie dominum suum obligat: peregrinantem sequitur, aegro ministrat, rus eius labore summo colit; omnia tamen ista, quae alio praestante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria sunt. Beneficium enim id est, quod quis dedit, cum illi liceret non dare; servus autem non habet negandi potestatem; ita non praestat sed parat, nec, si id fecit, iactat, quod non facere non potuit.“ (*DE BENEFICIO* III, 19, 1)

To jsou ovšem úvahy vysloveně teoretické,<sup>19)</sup> poměry v denním životě se utvářely jinak. Praxe znala výjimky, dokonce velmi časté, pro některé

pendente dal patrimonio del padrone: è una vera e propria emanazione di una personalità patrimoniale del servo. Il padrone non se ne ingerisce. Egli giuridicamente certo può farlo allora, come lo può senza alcun dubbio più tardi; ma ciò sta contro i boni mores.“

<sup>16)</sup> Snižování odpovědnosti vlastníka za škodu otrokem způsobenou, sleduje již prastará „noxae datio“, alternativa, jejíž pomocí byl vztah pána nesvobodného k osobám třetím regulován patrně vůbec nejdříve. Odpovědnost za jednání jiná omezuje např. pretorská actio de peculio aj.

<sup>17)</sup> Heyrovský, o. c., str. 894.

<sup>18)</sup> D 5, 1, 53 (Hermogenianus). Fragment shrnuje případy, jež byly již v době klasické běžné.

<sup>19)</sup> J. Češka, *Diferenciace otroků v Itálii*, Praha—Brno 1959, str. 98.



kategorie otroků stávaly se pak tyto výjimky již za republiky přímo pravidlem.

Postačí se podívat jen na texty Plautových komedií.<sup>20)</sup> Otroci u Plauta vystupují obvykle jako lidé samostatní, nejednou dirigují i své pány. Leccos je ovšem nadsázka, leccos je snad převzato z řeckých předloh, leccos nelze absolutizovat a brát jako měřítko pro římské otroky vůbec, sama skutečnost ovšem, že takové postavy bylo možno s úspěchem předvádět na jevišti, nasvědčuje tomu, že muselo jít o typy a situace římskému divákovi známé a blízké.<sup>21)</sup>

Na Plautových otrocích plasticky vidíme, jak velkou nezávislost nesvobodní někdy mívali a jak často představa úplného popření jejich právní osobnosti zůstávala jen politickou fikcí. De iure byl otrok podřízen pravomoci pána, de iure tvořilo otrocké peculium jen zvlášť část pánova majetku, de facto nakládal však otrok s peculiem jako s majetkem vlastním, staral se o jeho prosperitu a v jednání a vystupování nebyl k rozeznání od lidí svobodných. Platí to zcela jistě především pro otroky nějak kvalifikované, zejména pro otroky s kvalifikací vysokou, např. umělecké řemeslníky. Těm dopřával vlastník takové samostatnosti, že u Petronia se Trimalchio může chlubit krásnými bronzovými nádobami, které koupil u svého otroka Korintha (SATIRICON, 50).<sup>22)</sup>

Volnější postavení mívali ovšem nejen otroci s kvalifikací tak exkluzivní, i docela obyčejní kuchaři, kteří jsou v Plautově AULULARII najati uvařit jídla pro svatební hostinu, jednají a vystupují tak, jako kdyby ani pána neměli. Přivedou si s sebou své učedníky (discipuli — patrně to jsou servi vicarii z jejich peculia), sami sjednají nájemní smlouvu, nespokojenému zákazníkovi vyhrožují soudem, zákazník hrozí zase soudem triumvira jim, nikoli jejich pánovi. Když Congrio, jeden z kuchařů, dostane výprask, nařiká, že nevydělal ani tolik, kolik bude potřebovat na lékaře (AULULARIA 280 a násl.; 414 a násl.; 445 a násl.).

Bývala to tedy obvykle nějaká osobní dovednost, zvláštní vlastnost, zejména znalost nějakého řemesla, co dávalo otrokům možnost samostatnější, na pánovi ne zcela závislé existence. Proto také v Plautově komedii RUDENS nařikají rybáři, že nejhůře jsou na tom ti, „quibus nec quaestus est nec didicere artem ullam“ (RUDENS 291). Někdy ovšem záleželo i na

<sup>20)</sup> Hodnocení Plautových komedií jako historického pramene je v literatuře velmi sporné. J. Češka (o. c., str. 14) stojí na stanovisku, že „nesmíme Plauta užívat jako historického pramene bez velké opatrnosti“. Podobně, ale s výhradami, J. Gaudemet (o. c., str. 552). Sovětská badatelka E. M. Štaerman považuje texty komedií za pramen prvohradě důležitosti a v souhlase s nejnovějšími výzkumy s ním ve své knize pracuje jako s materiálem, pro římské poměry 3.–2. stol. př. n. l. hodnověrným (o. c., str. 35; str. 189). Pokud jde o právo, zastával stejný názor již E. Costa (o. c., str. 21 a násl.).

<sup>21)</sup> Plaute, tome I, Paris 1932, Introduction, str. X a násl.; podle tohoto šesti-svazkového vydání, jež v letech 1932–1938 pořídil Alfred Ernout, jsou v dalším textu citovány Plautovy hry.

<sup>22)</sup> E. M. Štaerman, o. c., str. 107–108.



skutečnostech jiných, např. na oblibě, jaké se otrok u svého pána těšil, nebo vůbec na postavení, jaké mezi ostatními spoluotroky měl.

V podstatě šlo však vždycky o jedno, a to u otroků kvalifikovaných i obyčejných: vyhnout se bezprostřední kontrole, nashromáždit majetek, na který by pán neměl přímý vliv a pomocí tohoto majetku zlepšovat své postavení, event. zbavit se otrocké podřízenosti úplně. Otrocká peculia považovala se totiž velmi záhy za majetek tak samostatný, že se připouštělo, aby z prostředků peculia nabídl otrok pánovi výkupné a dosáhl propuštění na svobodu.

Je charakteristické, že v právních pramenech z období římské republiky nenajdeme o tomto svérázném postupu skoro žádné zprávy. Plautovi otroci mají však již myšlenek na výkupné plnou hlavu:

Anthrax, jeden z kuchařů-otroků, kteří v AULULARII přijdou uspořádat hostinu, ptá se hned při vstupu do domu domácích lidí, dá-li se u nich vydělat „velký talent“, aby si mohl vykoupit svobodu (AULULARIA 309–310). Strobilus, jiný otrok v téže komedii, ukradne hrnec se zlaťáky a chce jej nabídnout svému pánovi, aby jej propustil z otroctví (AULULARIA 823).

Ve hře STICHUS nařiká otrok, který dárky svému děvčeti vyčerpал peculium, tímto veršem: „Vapulat peculium. Actum est; fugit hoc libertas caput.“ (STICHUS 751)

V PSEUDOLOVI kritizuje otrok Harpax neřádné otroky takto: „Luxantur, lustrantur, comedunt quod habent, ei nomen diu servitutis ferunt: . . .“ (PSEUDOLUS 1107–1108)

Velmi charakteristické scény, a jsou to patrně jedny z nejlepších dokladů pro praxi výkupu svobody „z vlastních peněz“, najdeme v Plautově komedii RUDENS.

Gripus, otrok-rybář, vyloví z moře cestovní vak a v naději, že je v něm zlato, rozumuje:

„Nunc haec tibi occasio, Gripe, optigit, ut liberet extempulo praetor te. Nunc sic faciam, sic consilium est: ad erum veniam docte atque astu, Pauxillatim pollicitabor pro capite argentum, ut sim liber.“ (RUDENS 927–929)

Ukáže se ale, že cestovní vak je vlastnictvím kuplíře Labraka, ten ovšem slíbí Gripovi jeden talent, jestli mu prozradí, kde je zavazadlo uschováno. Gripus by byl ochoten, zasáhne však jeho pán Daemones. Prohlásí, že odměna příslibená Gripovi patří podle práva jemu („Quod servo meo promissisti, meum esse oportet“ — 1384–1385), nakonec se ale dá přemluvit, ponechá Gripovi polovinu talentu a propustí jej na svobodu (1407 a násl.).

Zdá se, že scény z Plautovy komedie zachycují postup a praxi při výkupu svobody v původní podobě. Nejde, jak patrně, o jednání právní, právním aktem se stává až pánem provedená manumissio. Všechno, co předchází, odehrává se jen ve sféře faktické a závisí výlučně na vůli vlastníka otroka. Ten nemusí nabízený obnos přijmout, může prohlásit, že otrokův majetek či otrokovy pohledávky jsou jeho majetkem vlastním, a tím vý-



kup zmařit. Vůči nesvobodnému pán žádé závazky nemá, a přijme-li peníze, dělá to jen z dobré vůle, někdy však i proto, aby otroka zbytečně neprovokoval k odporu<sup>22a)</sup> či útěku.<sup>23)</sup>

Jak jsme již výše řekli, nemáme o výkypech „vlastními penězi“ u republikánských právníků prakticky žádné zprávy,<sup>24)</sup> nic také nenajdeme v ostatním legislativním materiálu. Z toho potom, co vyčteme z Plauta a Varrona, lze usuzovat na jedno: z hlediska práva mohlo otrokem nabízené výkupné být původně pouze p o h n u t k o u k provedení manumisse, tedy jednáním právně irevalentním.<sup>25)</sup> Patrně proto republikánští autoři-právníci o vlastní problematice výkupu nikde nemluví.

Podrobné údaje nacházíme až u juristů doby klasické, konkrétně u Ulpiana, Marciána a Hermogeniána. Ti ovšem analyzují otázky výkupu „suis nummis“ již poté, co výkupy byly upraveny zákonem, resp. císařskými konstitucemi, a jejich úvahy mají formu komentáře a výkladu o aplikaci těchto norem.

Z textu Ulpiana (D 40, 1, 4, pr.) víme celkem dosti přesně, kdy k zákonné úpravě došlo. V šesté knize Disputací začíná autor své pojednání o výkypech odkazem na „dopis božských bratrů“ (epistula divorum fratrum), tedy výnos císařů Marka Aurelia a Lucia Vera z doby jejich spoluvlády v letech 161–169.<sup>26)</sup> O něco dále mluví Ulpianus několikrát o císařské konstituci (např. „an . . . servus constitutionem uti possit“ — D 40, 1, 4, 4), z kontextu zdá se pak vyplývat, že „constitutio“ a „epistula“ jsou jeden a týž dokument.

Protože ale Marcianus ve svých Institucích uvádí, že výkup byl upraven „sacris constitutionibus divorum fratrum“ (D 40, 1, 5, pr.), a protože také Justinian v zákoně z roku 531 se zmiňuje o výkupu „podle starých zákonů“ (κατά τούς παλαιούς νόμους — C 6, 4, 4, 4), je pravděpodobné, že císařové upravili problém nejdříve výnosem obecným, a Ulpianem citovaná „epistula“ obsahovala již jen výklad, resp. upřesnění některých sporných otázek.<sup>27)</sup>

O obsahu císařských výnosů známe z Ulpiana a Marciána leccjaké podrobnosti, některé podstatné problémy zůstávají však sporné.

<sup>22a)</sup> Když za vlády Neronovy byl městský prefekt Pedanius Secundus zavražděn vlastním otrokem, uvádělo se jako jeden z možných motivů to, „že mu byla odepřena svoboda, za níž měl již smlouveno výkupné“. Tacitus, Annales, XIV, 42–43.

<sup>23)</sup> Útěk býval patrně častou reakcí na neústupnost pána. Podle výpisků Nonnia Marcella (Doctrina compendiosa, 156–157) stály ve Varronově hře Synephebos verše, ve kterých kdosi radil otrokovi, aby našel za sebe náhradníka, a kdyby jej pán nechtěl přijmout, aby utekl. Cf. Plautus, CAPTIVI, 119–121.

<sup>24)</sup> Výjimkou je text Alfena Vara D 40, 1, 6; viz dále.

<sup>25)</sup> Heyrovský, o. c., str. 197 a násl.

<sup>26)</sup> Lothar von Seuffert, Der Loskauf von Sklaven mit ihrem Geld, Giessen 1907, str. 3. Studie je dnes již zastaralá, je to však stále jediná monografie, jež byla výkupům „suis nummis“ věnována.

<sup>27)</sup> Seuffert (o. c., str. 4) se domnívá, že první z konstitucí postavila výkupy „suis nummis“ na právní základ, druhá vyhlásila trestní sankce proti otrokovi, který by manumissi vymáhal protiprávně.



Je to především otázka, proč vůbec zákony byly vydány, a dále potom problém, zda jejich vydání navazovalo na úpravu starší, či zda konstituce byly svým obsahem úplně novum.

Na první otázku lze odpovědět asi takto: výkupy „suis nummis“ se ve 2. století n. l. staly záležitostí běžnou, anebo alespoň dosti častou, jejich realizace narážela však na nějaké obtíže. Vzhledem k tomu, že z textů Ulpiána i Marciána je patrné, že hlavní myšlenkou konstitucí byla ochrana vykupujících se otroků, můžeme s velkou dávkou pravděpodobnosti dedukovat, že potíže vznikaly ze strany pánů. Jejich postavení bylo zřejmě příliš výhodné a dalo se snadno zneužívat.

Na druhou otázku, byly-li konstituce úplně novum, lze předběžně dát odpověď jen velmi nejistou. Až do doby Ulpiána a Marciána nemáme sice v právnických textech žádné svědectví o z á k o n n é úpravě výkupu „suis nummis“, z počátku 2. století (konkrétně z doby vlády císaře Traiana) dochovala se však tři usnesení senátu, která upravovala postup při osvobození otroka, kterému byla testamentem zůstavena „fideicommissaria libertas“. Protože — jak ještě dále uvidíme — je za určité situace postavení otroka vykoupěného „suis nummis“ úplně analogické postavení nesvobodného, který byl propuštěn fideikomisem, můžeme v trajánských usneseních senátu spatřovat historického předchůdce právní úpravy, kterou zavedly konstituce Marka a Vera. Jak z komentáře Ulpiána vyplývá, konstituce o výkupu „suis nummis“ se také na tento vzor odvolávaly a vzhledem k analogické situaci nařizovaly i aplikaci některých forem soudního řízení, které citovaná senatusconsulta zavedla.<sup>28)</sup>

Podívejme se ale nejdříve, jaký byl — podle svědectví právníků-komentátorů — obsah konstitucí Marka a Vera v podrobnostech.

Z Ulpiánových i Marciánových poznámek je především patrné, že otrokům se přiznávala vždycky jen možnost vykoupit se vlastními penězi, nikoli právo. Rozhodujícím faktorem zůstávala vůle pána nesvobodného člověka: nechtěl-li pán propustit otroka na svobodu, anebo nechtěl-li jej alespoň prodat, neexistoval žádný právní prostředek, kterým by k tomu mohl být donucen.<sup>29)</sup> Proto také v Digestech zařadili kompilátoři fragmenty o výkupech „suis nummis“ do titulu „De manumissionibus“,<sup>30)</sup> a ne do titulu o smlouvách trhových, kam by — přinejmenším alespoň při výkupu redemptorem provedeném — měly vlastně patřit.<sup>30a)</sup>

Juristickou podstatou výkupu je totiž vždycky manumisse, někdy přímá, někdy zprostředkovaná.

Manumisse přímá — tedy případ, kdy otrok nabízí peníze svému dosavadnímu vlastníkovi a ten jej za to propouští na svobodu — zůstává u práv-

<sup>28)</sup> D 5, 1, 67 (Ulpianus libro sexto disputationum); viz dále.

<sup>29)</sup> Podle konstituce Antonina Pia (Gai I, 52–53) vlastník někdy k prodeji donucen být mohl, je to však případ mimořádný.

<sup>30)</sup> D 40, 1, 4–6; doplňky procesního charakteru D 5, 1, 53; 67.

<sup>30a)</sup> Do titulu „De actionibus empti et venditi“ je ve 4. knize justiniánského Kodexu zařazen jeden z reformních reskriptů císařů Diokleciána a Maximiána (C 4, 39, 7). Viz o něm dále.



níků, kteří komentují konstituce Marka a Vera, úplně stranou. Patrně proto, že konstituce o této modalitě nejednaly buď vůbec, anebo ji připouštěly jenom jako formu vedlejší. Podstatná byla manumisse zprostředkovaná: otroka vykupovala od vlastníka osoba třetí, člověk, se kterým se otrok předem dohodl a jemuž také poskytl na výkup peníze. Teprve tento člověk, jakýsi zprostředkovatel neboli redemptor,<sup>31</sup> propouštěl potom otroka na svobodu.

V osobě redemptora se mezi otroka a jeho posavadního pána stavěl nový subjekt, který měl jednání o výkupu dát pevnější základ: otrok nejednal se svým vlastníkem přímo, výkup prováděl (tj. trhovou smlouvu kontrahoval) k poukazu otroka redemptor, jemu také na základě předchozího jednání s otrokem vznikl závazek, propustit vykoupeného z otroctví. Vzájemné vztahy zainteresovaných osob lze tedy juristicky kvalifikovat takto: mezi otrokem a redemptorem jde o poměr příbuzný smlouvě příkazní<sup>31a</sup>) redemptor s vlastníkem nesvobodného kontrahuje smlouvu o koupi a proději.

Jak je z komentářů zřejmé, měla podle konstitucí Marka a Vera tato trhová smlouva docela obvyklé právní účinky. Alespoň pokud šlo o vlastníka-prodávatele: ten přijímá za otroka sjednanou trhovou cenu a převádí svá oprávnění k nesvobodnému na kupce-redemptora. Z Ulpianova textu nepřímě vyplývá, že v této situaci bylo lhostejné, věděl-li či nevěděl-li prodávatel, jaký cíl trhová smlouva sleduje, nezáleželo ani na tom, bylo-li či nebylo-li prodávateli známo, že za otroka přijímá peníze z jeho peculia, tedy konec konců své peníze vlastní.<sup>32</sup>)

Z juristického hlediska je tento závěr velmi povážlivý, otrokově peculium pokládalo se však za majetek tak samostatný, a od pánova majetku tak oddělený, že „s přivřenýma očima“ (*coniventibus oculis*) bylo prý možno uznat, že pán-prodávatel přijímá vlastně peníze cizí.<sup>33</sup>)

Tam tedy, kde praxe denního života se dostala do neřešitelného rozporu s normou právní, postupoval zákonodárce i právní teoretik tak, že „favore libertatis“ dal zapravdu praxi. Tento „favor“ jde pak tak daleko, že kupec

<sup>31</sup>) V souvislosti s výkupy „*suis nummis*“ se termín „redemptor“ v pramenech nikde neobjevuje, užívá se však běžně v literatuře. Také výraz „*redemptio suis nummis*“ se u klasických právníků nenajde. Obojí usance má však své oprávnění v často používaném slovesu „*redimere*“, stylisticky je pak vhodnější proti příliš obecnému „*emere*“, resp. „*emptor*“ a „*emptio*“.

<sup>31a</sup>) C 4, 36, 1; titul je opatřen rubrikou „*Si servus se emi mandaverit*“.

<sup>32</sup>) Jde o *argumentum ex silentio*, má však svou váhu: ve smluvním vztahu vyžaduje Ulpianus vědomí o sledovaném cíli a povaze tržové ceny pouze na straně redemptora. Také dva reskripty z doby císaře Diokleciána (C 4, 36, 1 a 4, 39, 7) tento závěr negativní formou potvrzují.

<sup>33</sup>) D 40, 1, 4, 1; „*Et primo quidem nummis suis non proprie videtur emptus dici cum suos nummos servus habere non possit: verum coniventibus oculis credendum est suis nummis eum redemptum, cum non nummis eius, qui eum redemit, comparatur.*“ Na argumentu nemění nic skutečnost, že slova „*coniventibus oculis*“ byla v Ulpianově textu pravděpodobně interpolována (cf. *Index interpolationum ad D 40, 1*).



(redemptor) neztrácí právo propustit koupeného otroka ani tehdy, když by ke smlouvě o koupi a prodeji byla připojena vedlejší doložka „ne eum manumittat“ (sc. emptor servum). O této modifikaci se sice v konstitucích Marka a Vera nemluvilo, zavedla ji však právní praxe, která ve smyslu a podle poslání zákonů interpretovala „favor libertatis“ co nejvolněji.<sup>34)</sup>

Změny v nazírání na postavení prodatele se objevily až koncem 3. století, v době otevřené krize otrokářského výrobního způsobu. Císařové Dioklecián a Maximián, zřejmě ve snaze upevnit postavení vlastníků otroků a položit důraz na jejich samostatné a svobodné rozhodování, vyslovili ve dvou reskriptech z jara a podzimu roku 293 (C 4, 49, 7 a 4, 36, 1) kategoricky myšlenku, že podmínkou nenařikatelnosti smlouvy mezi vlastníkem otroka a redemptorem je vědomí vlastníka o sledovaném cíli a o povaze tržové ceny, kterou za prodáváného otroka přijímá.

Podle prvního reskriptu, jenž je adresován jakémusi Diodorovi, platí, že redemptor, který poskytne tržovou cenu z peculia vykupovaného otroka, není osvobozen od závazku, jestliže prodatel nevěděl, že přijímá peníze z peculia, které podle práva náleží jemu: „Si servos distraxisti ac pretium de peculio eorum, quod at te pertinebat, nesciens unde solveretur accepisti, consequens est integram te pretii actionem habere...“. Tržová smlouva zůstává v platnosti, prodatel má však nárok, aby redemptor vyplatil tržovou cenu znova.

Druhý reskript jde dále. V odpovědi na dotaz Aurelie Dionysie císařové uvádějí, že prodatel má nejen právo požadovat zaplacení tržové ceny z prostředků redemptora (anebo osoby třetí), ale alternativně i právo odstoupit vůbec od smlouvy a žádat navrácení prodaného otroka: „Sane in illius (sc. venditoris) arbitrio relictum est, utrumne mancipium an pretium consequi velit...“. Jak se z ne právě jasně formulovaného textu C 4, 36, 1 zdá, příslušelo však prodateli toto právo jen do doby, než redemptor propustil vykoupeného otroka na svobodu.

Bylo-li podle konstitucí Marka a Vera, a zvláště pak podle reskriptů Diokleciána a Maximiána, postavení prodatele juristicky nesporné a jednoznačné, byla naproti tomu situace redemptora nemálo komplikovaná.

Redemptor neuzavíral tržovou smlouvu proto, aby získal nového otroka, ale jen proto, aby zprostředkoval jeho propuštění na svobodu. Nejednal tedy z vlastní vůle, plnil pouze úmluvu, kterou s otrokem dojednal.<sup>35)</sup>

Z toho se podává především samozřejmý požadavek, že kupec musel do jednání s vlastníkem otroka vstupovat s plným vědomím toho, jaký cíl tržová smlouva sleduje, musel se od samého počátku řídit jen zájmem cízím.<sup>36)</sup> V důsledku toho byla potom kontrahovaná koupě jen „imaginaria emptio“, kupec sám „imaginarius emptor“, resp. člověk, „qui emptioni

<sup>34)</sup> D 40, 1, 4, 7; „Ergo et si forte quis sic comparaverit suis nummis, ne eum manumittat, benigna est opinio dicentium hunc ad libertatem pervenire...“

<sup>35)</sup> Seuffert, o. c., str. 6.

<sup>36)</sup> D 40, 1, 4, 2.



suum nomen accomodaverit“.<sup>37)</sup> Redemptor tedy vystupuje v jednání jen jako nastrčená osoba, jako zprostředkovatel propuštění otroka:<sup>38)</sup> jeho funkce je zcela analogická funkci „assertora libertatis“ při procesech o svobodu člověka, resp. manumissi „per vindictam“.<sup>39)</sup>

Redemptor, píše právník Marcellus, „nihil amplius quam operam suam accomodare videri potest“ (D 37, 15, 3), jeho úkolem je pouze provedení výkupu a manumisse: jinak nemá z jednání žádný prospěch, nemá mu ovšem vzniknout ani žádná škoda.

Peníze, které prodávateli vyplácí, dostává zpravidla od otroka samého,<sup>40)</sup> není však vyloučeno, aby je poskytla i osoba jiná: jak z Ulpianova komentáře vyplývá, považovala se za výkup „suis nummis“ každá trhovářská smlouva, při které kupce nevyplácel cenu otroka ze svého majetku.<sup>41)</sup> Na zvláštním postavení redemptora neměnila potom nic skutečnost, že prostředky k výkupu poskytl „amicus servi“ (Ulpianus),<sup>42)</sup> a že se tedy nejednalo o výkup „suis nummis“ ve vlastním slova smyslu.

Lhostejné bylo i to, zda redemptor měl k dispozici cizí peníze již v době, kdy kontrahoval smlouvu o výkupu. Za normální a běžný považoval se zřejmě případ, kdy otrok (či „amicus“) dal kupci peníze předem, a ten je hned prodávateli vyplatil jako trhovářskou cenu. Bylo však i možné, aby otrok peníze jen přislíbil, event. aby kupce sám nabídl, že zaplacenou částku poskytne otrokovi jako zápůjčku.<sup>43)</sup>

V těchto případech neměla ovšem „imaginaria emptio“ bezprostřední právní účinky. Otrok přecházel do vlastnictví kupce a nárok na propuštění mu vznikl až poté, co zaplatil kupci peníze, anebo co uhradil náklady výkupu vlastní prací.<sup>44)</sup>

Vzhledem k tomu, že redemptor vstupuje do jednání jako pouhý zprostředkovatel, jako člověk, který plní jen vůli cizí a za žádných okolností nemá mít z výkupu škodu, připouštěly konstituce Marka a Vera, aby redemptorem byl kdokoli. Tedy muž i žena, osoba fyzická i právnická, nezáleželo ani na věku, ani na postavení. Výkup mohl provést nejen pupillus, ale i jiný otrok:<sup>45)</sup> za provedení manumisse odpovídal ovšem v případě nedospělého majitel moci, v případě otroka jeho pán.<sup>46)</sup>

<sup>37)</sup> D 40, 1, 4, 1; 2; 7.

<sup>38)</sup> „In Wirklichkeit ist der Käufer der Vertrauensmann (Strohmann), der vom dem Sklaven vorgeschoben wird...“ (Seuffert, o. c., str. 6).

<sup>39)</sup> G. Franciosi, Il processo di libertà in diritto romano, Napoli 1961, str. 136 a násl.

<sup>40)</sup> Proto také staví Ulpianus tuto eventualitu do čela svého výkladu; Seuffert, o. c., str. 4.

<sup>41)</sup> „satis est enim, quod is, qui emptioni suum nomen accomodaverit, nihil de suo impedit“ (D 40, 1, 4, 1).

<sup>42)</sup> „sive ex peculio, ... sive ex adventitio lucro, sive etiam amici beneficio... redemptus sit, credendum est suis nummis eum redemptum“, l. c.

<sup>43)</sup> D 40, 1, 4, 1; 4; 5; D 15, 3, 3, pr.

<sup>44)</sup> D 40, 1, 4, 10.

<sup>45)</sup> D 40, 1, 4, 8.

<sup>46)</sup> Seuffert, o. c., str. 6.



Vykoupil-li redemptor otroka, dostávali se na základě předchozí úmluvy oba, kupec i vykoupený, do zvláštního postavení. Kupec nabýval k otrokovi vlastnické právo, současně mu však vznikala povinnost propustit vykoupeného na svobodu. Otrok dostával v osobě redemptora nového pána, proti němu mu však příslušel nárok na osvobození z otroctví.

Z komentářů Ulpiana i Marciana je jasné patrné, že podle konstituce Marka a Vera šlo v obou případech již o pouto právní: ze strany redemptora o právní povinnost, ze strany otroka o právní nárok. Jestliže redemptor povinnosti propustit otroka na svobodu nedostál, mohl se otrok obrátit na státní orgán a *manumissi* si vynutit.<sup>47)</sup>

Konstituce tedy spojovaly s jednáním mezi redemptorem a otrokem pravidelné právní účinky a prohlašovaly dohodu, jež by jinak pro nezpůsobilost jednoho ze subjektů byla neúčinná, za právně relevantní.

Bylo to opatření mimořádné, výjimečností situace odůvodněné, bylo to novum, které konstituce Marka a Vera zaváděly. Všechno zdá se totiž nasvědčovat tomu, že teprve ony postavily výkupy „*suis nummis*“ na právní základ, že teprve ony daly sankce závazkům, jež zatím byly jenom morální.

1. Z pramenů není známa žádná zákonná úprava starší. *Argumentum ex silentio* by nemuselo být v této souvislosti rozhodující, důležité však je, že právníci až do doby „božských bratří“ si výkupů všímají vždycky jen jako problému vedlejšího, v podstatě jako problému mimoprávního.<sup>48)</sup> Nikde se nedočteme, že by snad výkup měl právní závaznost.

2. Že úmluva mezi vykupovaným a redemptorem neměla původně žádné právní důsledky, je patrné i z terminologie, které právníci autoři užívají. Ani podle Ulpiana, ani podle Marciana či Marcella nejde mezi otrokem a redemptorem o civilní či prétorskou smlouvu, ale o zvláštní vztah, jehož základem je vzájemná důvěra, „*fides*“.<sup>49)</sup> Tedy morální kategorie, jež ve sféře právní může mít účinky pouze tehdy, když jí je zákonodárce výslovně přizná. Při výkupech „*suis nummis*“ dostala *fides* sankci až konstitucemi Marka a Vera.

3. V souvislosti s tím se objevily některé problémy, které zatím nebyly aktuální. Především to byl problém, jaké právní postavení má vlastně redemptor, může-li být k provedení *manumisse* donucen pořadem práva; rubem tohoto problému byla pak otázka, jak posuzovat postavení otroka, který na propuštění má zákonný nárok. Z Ulpianova komentáře se zdá, že právě na problém právního postavení vykoupeného otroka se po vydání konstituce ptal císařů blíže neznámý úředník Urbis Maximus. Odpověď,

<sup>47)</sup> „Si quis dicat se *suis nummis emptum*, potest consistere cum domino suo, in cuius fide se confugit, et queri, quod ab eo non manumittatur... ex sacris constitutionibus divorum fratrum ...“ (D 40, 1, 5, pr.).

<sup>48)</sup> Viz dále citace Juliána, Neratia a Alfena Vara.

<sup>49)</sup> „et per fidem contractus inter emptorem et servum agatur“ (Ulpianus, D 40, 1, 4, 2); „an ab eo servo, qui cum esset alienus in fide eius devenit.“ (Marcellus, D 37, 15, 3); cf. text Marcianův, citovaný v poznámce 47.



Ulpianem citovaná „epistula divorum fratrum“<sup>50)</sup> je velmi opatrná: „(servus) in eam condicionem redigitur, ut libertatem adipiscatur.“<sup>51)</sup>

Zákonodárce vychází zřejmě ze skutečnosti, že otrokovi přísluší proti redemptorovi právní nárok, že jeho postavení je jen přechodné, protože manumissio může být vynucena soudním rozhodnutím. Proto mluví v konstituci o vykoupeném již jako o osvobozeném („constitutio non liberum pronunciari praecipit, sed restitui ei libertatem“ — D 5, 1, 67), proto také Ulpianus užívá v případě, že vykoupěný nezaplátí redemptorovi trhovou cenu, obratu „cessabit libertas“ (D 40, 1, 4, 3).

Pokud jde o postavení redemptora, neuvádějí se v pramenech žádné bližší údaje, zřejmě proto, že problém je v podstatě řešen charakteristikou postavení vykoupěného otroka. V literatuře najdeme potom názor, že redemptor získává výkupem jen vlastnické právo formální,<sup>52)</sup> že tedy jde o zvláštní vztah, determinovaný a modifikovaný právním nárokem ne-svobodného, který musí být propuštěn z otroctví.

4. Konstituce Marka a Vera mají — jak jsme již výše řekli — historického předchůdce ve třech usneseních senátu z doby vlády císaře Traiana.<sup>53)</sup> Jde o právní normy, které upravovaly problém nabytí svobody otrokem, jemuž byla v testamentu zůstavena „fideicommissaria libertas“.

Aniž bychom si zatím všímali podrobností, je možno jejich obsah tlumočit takto: otrok, propuštěný fideikomisem, má právní nárok na provedení manumisse. Neprovede-li propuštění zavázaný fiduciář sám, propustí otroka na svobodu z moci úřední prétor. Osvobozený stane se pak propuštěncem bez patrona, libertus orcinus.

Trajánská usnesení senátu se stala pro Marka a Vera vzorem pro regulaci osvobození otroka, který byl vykoupěn „suis nummis“, anebo jinak řečeno, chtěl-li zákonodárce upravit vztah, jenž zatím normován nebyl, sáhl po řešení k normám, které již před ním upravovaly situaci docela analogickou: neboť redemptorem vykoupěný otrok má ke svému novému pánovi úplně stejný vztah, jako má otrok, fideikomisem propuštěný, k fiduciáři. V obou případech je základem vzájemného vztahu „fides“, čestná povinnost vyhovět vůli zůstavitele, resp. vykoupěného otroka.

Tuto čestnou povinnost prohlásila trajánská usnesení senátu za právně vynutitelnou v případě fideikomisární svobody, konstituce Marka a Vera pak v případě výkupu „suis nummis“. Pro řízení převzaly potom konstituce formy, které již byly zavedeny senatuskonsulty o fideikomisech.

Ulpianus píše: „Proinde compellendus erit (sc. dominus servi) manumittere eum qui se suis nummis redemit. Sed et si latitet, exemplum

<sup>50)</sup> Epistula je forma císařského reskriptu, tedy odpověď na dotaz, na císaře vznesený; F. Schulz, Geschichte der römischen Rechtswissenschaft, Weimar 1961, str. 178–179.

<sup>51)</sup> D 40, 1, 4, pr.

<sup>52)</sup> „das Herrenrecht des Käufers... nur ein formelles Recht ist“ (Seuffert, o. c., str. 7).

<sup>53)</sup> Carlo Castello, In tema di senatusconsulto Rubriano, Studi in onore di Gaetano Scherillo I, Milano 1972, str. 201 a násl.; Seuffert, o. c., str. 9–13.



senatus consultorum ad fideicommissariam libertatem pertinentium debere induci oportet.“ (D 5, 1, 67)

Podívejme se, jak byla povinnost propustit otroka upravena v případě fideikomisů. Ze tří citovaných usnesení senátu — SC Rubrianum, SC Dasumianum a SC Articuleianum — přichází v úvahu zejména SC Rubrianum z prvních let Traianova principátu.<sup>54)</sup> Podle právníka Marciána (D 40, 5, 26, 7) stanovilo toto: „si hi, a quibus libertatem praestari oportet, evocati a praetore adesse noluissent, si causa cognita praetor pronuntiasset libertatem his deberi, eodem iure statum servari ac si directo manumissi essent.“

Senatusconsultum Dasumianum<sup>55)</sup> doplnilo některé podrobnosti. Nedostaví-li se fiduciář před přetora z důvodu, který omlouvá, propustí se otrok na svobodu z moci úřední, fiduciář však neztratí patronátní práva. Případ, že by se fiduciář před přetora dostavil, ale manumissi provést nechtěl, SC Dasumianum neřešilo.<sup>56)</sup> Mezeru doplnil až po letech Antoninus Pius a nařídil, že při odporu fiduciáře („si praenses non vult manumittere“) se má z moci úřední svoboda vyhlásit tak, jako kdyby se fiduciář nedostavil bez omluvného důvodu.<sup>57)</sup>

Jak z výše citovaného místa Ulpianova komentáře vyplývá, postupovalo se při výkupu „suis nummis“ stejně, jisté rozdíly se však přece jen objevily.

K projednání nároku otroka, vykoupeného „suis nummis“, nebyl především kompetentní přetor, ale praefectus urbi v Římě a praeses v provinciích.<sup>58)</sup>

Druhá odlišnost byla závažnější. Interpretace trajánských usnesení senátu není nesporná, z textů však se zdá, že v případě fiduciární svobody nepříslušelo otrokovi ještě právo „consistere cum domino“. Zavázaného fiduciáře předvolával „causa cognita“ sám přetor, oprávněný nesvobodný figuroval až do vyhlášení svobody z moci úřední jen jako víceméně pasivní objekt jednání.<sup>59)</sup>

Při výkupu „suis nummis“ vystupuje otrok již jako žalobce a účastní se řízení jako sporná strana.<sup>60)</sup> Rozšíření práv a upevnění postavení otroka je

<sup>54)</sup> K datování Castello, o. c., str. 206–208.

<sup>55)</sup> Patrně z roku 119 (Castello, o. c., str. 207–208); T. Mommsen datoval takto (Gesammelte Schriften IV, str. 380): SC Rubrianum roku 103, SC Articuleianum roku 123, SC Dasumianum v mezidobí.

<sup>56)</sup> Seuffert, o. c., str. 10–12.

<sup>57)</sup> „Sive iusta ex causa abest sive latitet sive praesens non vult manumittere, pro absente eum haberi divus Pius rescripsit“ (D 40, 5, 51, 9).

<sup>58)</sup> D 40, 1, 5, pr.

<sup>59)</sup> Castello, o. c., str. 217 a násl.

<sup>60)</sup> Castello (o. c., str. 237) píše: „qui non sembra inutile ribadire ancora una volta quanto cammino venne fatto dal diritto romano in poco più di cinquant'anni: dalla comunicazione dello schiavo fatta al pretore della mancanza di volontà dell'onerato di manomissione fedecommissaria di adempire l'incarico ricevuto senza motivi giustificatori del ritardo, si giunge alla ammissione della sua facoltà di difendere in un giudizio extra ordinem la propria libertà.“ Cf. str. 219.



podmíněno především povahou řízení samého, protože důkazy o zůstavení fideikomisární svobody jsou podstatně jednodušší. Stačí vlastně jenom ověření platnosti testamentu, a to lze snadno provést i bez účasti oprávněného. Při výkupu je situace komplikovanější a řízení předpokládá přítomnost obou, žalobce i zavázaného.

Není ovšem ani vyloučeno, že na přiznání práva žalovat vlastního pána měl jistý vliv i „favor libertatis“, ona tendence chránit osobní svobodu a ulehčovat postavení otroků, jež se v císařské legislativě 2. století projevovala dosti výrazně.<sup>61)</sup> Vždyť např. jenom několik málo let před Markem a Verem publikoval Antoninus Pius svůj slavný zákon o ochraně otroků před svévolí pánů.

Právo „consistere cum domino“ bylo ovšem právo, které Římané uznávali vždycky jen ve zcela mimořádných případech.<sup>62)</sup> Je to pochopitelné, možnost žalovat vlastního pána skrývala v sobě velké nebezpečí, žalob bylo možno velmi snadno zneužít ke sledování nejružnějších společensky nežádoucích a politicky zavržených cílů. Šlo-li pak o mimořádný případ, kdy právní řád považoval prolomení principů za nutné, bylo třeba postupovat opatrně, tak, aby vlastníci otroků nemohli být poškozeni, anebo alespoň šikanováni.

Proto se také při výkupu „suis nummis“ žaloba na pána povolovala jen „sub denuntiatione“: neprokázal-li nesvobodný, že poskytl redemptorovi své peníze (anebo že je poskytl někdo třetí), stíhal jej trest doživotních nucených prací, pokud si snad pán otroka nevyžádal, aby jej potrestal sám. Nesmělo to však být přísněji, než jak stanovil zákon.<sup>63)</sup>

Je jasné, že zavedly-li teprve konstituce Marka a Vera žalovatelnost nároku na manumissi, byla i „denuntiatio“ se sankcí nucených prací novum, které se mohlo objevit až v této souvislosti.

Můžeme tedy prozatím shrnout takto: až do konstitucí Marka a Vera byla juristickou podstatou výkupu „suis nummis“ dobrovolně provedená manumisse. Podle konstitucí mohla být vynucena úředním výrokem, resp. na případ odporu vlastníka vůbec nahrazena „prohlášením svobody“.<sup>64)</sup>

Dostáváme se však k problému dalšímu. Z právnických i neprávnických pramenů je zřejmé, že výkup „suis nummis“ mívával dvě formy: buď přímé jednání s dosavadním vlastníkem, anebo jednání zprostředkované, redemptorem provedené. Jde o to, spojily-li konstituce Marka a Vera právní účinky s oběma formami, či uznaly-li vynutitelnost nároku jen v případě redemptora.

Odpověď nemůže pro nedostatek pramenných údajů být jednoznačná, s jistou dávkou pravděpodobnosti lze však tvrdit, že právo „consistere cum domino“ přiznávaly konstituce pouze tomu otrokovi, který se nechal vy-

<sup>61)</sup> Castello, o. c., str. 237–239; str. 241–242.

<sup>62)</sup> Viz dále Hermogeniánův text D 5, 1, 53. Procesní nezpůsobilost byla ostatně jen jedním z důsledků popření právní osobnosti otroka vůbec. Cf. D, 1, 12, 1, 8 (Ulpianus).

<sup>63)</sup> D 40, 1, 5 (Marcianus).

<sup>64)</sup> K pojmu „proclamatio libertatis“ Franciosi, o. c., str. 181 a násl.



koupit pomocí osoby třetí, ne tomu, který se dohodl s pánem přímo.<sup>65)</sup> Zdá se, že na tento jednoduchý postup se zákonná úprava původně nevztahovala. Nasvědčují tomu alespoň tyto skutečnosti:

1. právníci, kteří jednájí o žalobním nároku otroka, mluví pouze o výkupu, který byl proveden redemptorem;

2. odkaz na usnesení senátu o fideikomisární svobodě předpokládá, že jednání se účastnila osoba třetí: redemptor se dostává do stejného postavení, jako fiduciář;

3. bez významu není konečně ani okolnost, že žaloba proti redemptorovi je z hlediska principů římského práva přece jen schůdnější. Redemptor je sice „dominus“, je to ovšem vlastník svého druhu: jeho postavení je již předem modifikováno úmluvou s otrokem, kterého vykupuje. Má-li a chce-li právní řád udělat výjimku ze zásady, že otrok nesmí žalovat svého pána, je žaloba proti „formálnímu“ vlastníkovu postupem snažším.

V souvislosti s tím objeví se však ještě otázka další. Lze se ptát, zda konstituce Marka a Vera redemptora do výkupu „suis nummis“ teprve nezavedly, a zda nové právní účinky nespojily právě až s touto novou formou.

Faktem je, že až do doby Marka a Vera uvádějí prameny převážně výkupy přímé, bezprostředně s vlastníkem sjednávané. Povšimli jsme si již, jak se vykupovali otroci v Plautových komediích, také často citované místo z dopisu filosofa Seneky Lucilliovi nasvědčuje spíše (i když ne nutně) výkupům bez redemptora.

„Quid autem melius potes velle,“ píše Seneca, „quam eripere te huic servituti, quae omnes premit, quam mancipia quoque condicionis extremae et in his sordibus nata omni modo exuere conantur. Peculium suum, quod comparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant.“<sup>66)</sup>

O přímých výkypech jednájí i autoři-právníci. V úvahu přichází především svědectví Alfena Vara, právníka z posledních let římské republiky (D 40, 1, 6).<sup>67)</sup> Z textu, kde autor řeší problém otrockého peculia, je patrné, že výkup, o kterém mluví, není výkup zprostředkovaný redemptorem, ale přímý: „Servus pecuniam ob libertatem pactus erat,“ říká úvodní věta fragmentu, „et eam domino dederat: dominus prius quam eum manumitteret, mortuus erat, testamentoque liberum esse iusserat et ei peculium suum legaverat.“ Termínem „dominus“ býval sice běžně označován i redemptor, ze stylizace Alfena Vara však vyplývá, že jde o dosavadního pána, z jehož pravomoci se otrok chtěl vykoupit. Nasvědčuje tomu ostatně i odkaz peculia, který předpokládá jistou stabilitu a trvalost vzájemného poměru zůstavitele a odkazovníka. Ale i kdyby tomu tak nebylo, a i kdyby

<sup>65)</sup> Z dikce klasických právníků vyplývá, jak se zdá, že výrazy „emptio suis nummis“ a „suis nummis emere (redimere)“ byly termini technici, vztahující se pouze na výkupy, provedené redemptorem. Teprve u Hermogeniana (viz dále) se obratu „suis nummis redimere“ používá při výkupu přímém.

<sup>66)</sup> Epist. ad Luc., 80, 4; Č e š k a, o. c., str. 16–17.

<sup>67)</sup> K problematice citací Digest Alfena Vara v justiniánské kodifikaci srovnej Schulz, o. c., str. 254–256.



se pod výrazem „dominus“ měl chápat zprostředkovatel (redemptor) a přechod otrokova peculia jako modalita smlouvy tržové, kterou byl výkup realizován, byl by fragment Alfena Vara pro posuzování právní podstaty výkupu „suis nummis“ indiferentní. Nejde v něm totiž o problém výkupu, ale o problém závaznosti testamentární dispozice: ne „pactum“ mezi pánem a otrokem, ale pánův testament nutí dědice, aby osvobození otroka respektovali, event. vrátili peníze, které otrok za svou svobodu testátorovi dal.

Také právníci z prvního a druhého století principátu uvádějí a rozebírají především případy výkupů přímých. Podle svědectví Ulpiánova (D 12, 4, 3, 5) řešil Iulianus ve svých Digestech problém, kdy svobodný člověk, „bona fide serviens“, nabídl svému domnělému pánovi peníze, aby jej propustil.<sup>68)</sup> Právník Neratius rozebíral zase případ Neronovy „dcery“ Domitie, které herec Paris, rovněž svobodný, „bona fide serviens“, zaplatil za své propuštění deset tisíc sesterciů.<sup>69)</sup> V obou situacích jde zcela zjevně o jednání nezprostředkované, o přímé „pactum“ mezi vlastníkem a otročícím. Pramén záleží pak na tom, že se jedná jen o otroka domnělého: do jednání s pánem vstupuje jako otrok opravdový, a to je také pro posuzování problému výkupu „suis nummis“ rozhodující.

Byl tedy před vydáním konstitucí Marka a Vera v praxi znám i výkup zprostředkovaný, pomocí třetí osoby prováděný? Zdá se nesporné, že ano, a to již na základě prosté, třeba i prameny nepodložené úvahy.

Přímé jednání mezi pánem a otrokem bylo vždycky svým způsobem riskantní. Již proto, že vlastník si teprve nabídkou výkupného mohl uvědomit, jak zámožného otroka má a z hlediska práva mu potom nic nebránilo, aby svůj vlastnický nárok uplatnil v plné šíři.

Vzpomeňme jen na scény z Plautovy komedie RUDENS, kde vlastník otroka Gripa právě tímto způsobem zasáhne. Patrně proto také Gripus, když najde cestovní vak, se rozhodne předstoupit před pána se vši opatrností: „ad erum veniam docte atque astu, pauxillatim pollicitabor pro capite argentum . . .“ (RUDENS 928–929). Úplně stejným způsobem zkouší své štěstí otrok Strobilus v AULULARII (823 a násl.).

Zásah třetí osoby toto riziko sice nevylučoval, rozhodně však zmenšoval. Zvláště když nebylo nutno mluvit o eventuální manumissi a celé jednání mezi pánem a redemptorem se chápalo jako prostá smlouva tržová.

Zdá se proto samozřejmé, že manumissi zprostředkovaných redemptorem se v praxi používalo již dávno před dobou Marka a Vera; jak časté bývaly, lze ovšem těžko říci. V právních pramenech je dokládá jen jediné místo, Ulpiánův odkaz na Juliánovo řešení případu, kdy domnělý otrok se dá

<sup>68)</sup> „Si liber homo, qui bona fide serviebat, mihi pecuniam dederit, ut eum manumittam, et fecero: postea liber probatus an mihi condicere possit, quaeritur. Et Iulianus libro undecimo digestorum scribit competere manumisso repetitionem.“

<sup>69)</sup> „Neratius etiam libro membranarum refert Paridem pantomimum a Domitia Neronis filia decem, quae ei pro libertate dederat, repetisse per iudicem nec fuisse quaesitum, an Domitia sciens liberum accepisset.“ V textu má místo „filia“ stát zřejmě „amita“, cf. Tacitus, Ann., XIII, 19; 27.



vykoupit od osoby třetí, a po *manumissi redemptorem* se zjistí, že propuštěnec byl vlastně odedávna člověkem svobodným.<sup>70)</sup> Jde tedy opět o případ svým způsobem mimořádný a netřeba se podrobněji zabývat problémy, které Iulianus v těchto souvislostech řešil. Pozoruhodné je pouze to, že vztah redemptora k vykoupenému se pojímá jako smlouva příkazní,<sup>71)</sup> rozdělování pekuliárního majetku na věci pána a vlastní věci domnělého otroka je však atypické a pro posuzování problému výkupu „*suis nummis*“ vůbec ne směrodatné.<sup>72)</sup>

Vzhledem k ojedinělému svědectví bylo by snad možno konstatovat, že zprostředkovaná *manumisse* bývala v praxi jen případem výjimečným. Takový závěr není však nutný. Pokud se totiž právníci do doby konstitucí Merka a Vera o výkupu „*suis nummis*“ vůbec zmiňují, dělají to vždycky jen v souvislosti s řešením jiného, důležitějšího problému, výkup sám je zajímavá jen okrajově. A právě proto uvádějí spíše jeho jednoduchou podobu a pokud to není nutné, nezatěžují text formou složitější.

Vidíme to velmi názorně na Ulpianově fragmentu D 12, 4, 1, 5, který jsme výše citovali.<sup>73)</sup> Autor, který psal již po vydání konstitucí a dobře znal formu výkupu zprostředkovaného, analyzuje problém bezdůvodného obohacení jen na příkladu výkupu přímého, jednoduchého, a cituje potom Iuliana a Neratia, kteří rovněž mluví jen o výkupech přímých.

Problém přímého výkupu je až do doby publikace konstitucí Marka a Vera juristicky jasný: závazek vlastníka otroka, stejně jako závazek redemptora, neměl charakter závazku právního. Konstituce prohlásily závazek redemptora za žalovatelný, povaha závazku vlastníka při výkupu přímém zůstává však nejasná. Ulpianus a Marcianus ve svých komentářích přecházejí tuto eventualitu mlčením, text Alfena Vara, který je k Ulpianovi a Marcianovi v *Digestech* přiřazen, sice o přímém výkupu mluví, pochází ale z doby starší a problém výkupu samotného meritorně ani neřeší.

Výmluvnější mohly by snad potom v těchto souvislostech být některé texty další, které zcela jistě, anebo s velkou dávkou pravděpodobnosti, jsou mladší, než reformní konstituce Marka a Vera.

Některé z nich uvádějí pouze formu výkupu zprostředkovaného, jiné staví redemptora vedle formy přímého jednání s vlastníkem.

Ty prvé již nic podstatně nového neobsahují. Z Ulpianova komentáře k zákonu Julia a Papia (D 23, 2, 45, 2) se dovídáme, že patron „*qui non*

<sup>70)</sup> D 17, 1, 8, 5.

<sup>71)</sup> „*Si liber homo, cum bona fide serviret, mandaverit Titio ut redimeretur et nummos ex eo peculio dederit, quod ipsum sequi, non apud bonae fidei emptorem relinqui debuit, Titiusque pretio soluto liberum illum manumiserit, mox ingenuus pronuntius est, habere eum mandati actionem Iulianus ait adversus eum cui se redimendum mandavit...*“

<sup>72)</sup> Text podrobně rozebírá Seuffert, o. c., str. 17–19. Dochází k falešnému závěru, že na výkupné, poskytnuté z otrokova *peculia*, se ještě v době Juliánově nenahliželo jako na výkup „vlastními penězi“. Autor přehlíží, že rozdělování pekuliárního majetku je možné jen v mimořádné situaci, kdy „*bona fide*“ otročí člověk svobodný.

<sup>73)</sup> Viz poznámku 68.



suis nummis comparavit“, nemá právo zakazovat sňatek své propuštěnce, o omezení patronátního práva mluví Ulpianus i na jiném místě, ve druhé knize spisu „De officio consulis“ (D 25, 3, 5, 22): s odkazem na právníka Marcella uvádí, že patron nemá nárok na výživu od propuštěnce „quem ex causa fideicommissi manumisit quemque suis nummis redemit...“. K tomuto omezení doplňuje reskript císaře Alexandra z roku 224 (C 6, 3, 8) ještě další: ten, kdo byl vykoupěn vlastními penězi, nemá povinnost poskytovat patronovi služby (nec operas ei debes), patron jej také nesmí trestat pro nevděk (neque puniri ab eo utpote ingratus potes...). Za patrona se však redemptor nicméně považuje (patronum tamen tuum esse negari non oportet).

Z textů, které staví obě formy výkupu vedle sebe, a které tedy pro posouzení problému právní úpravy přímého výkupu se zdají být významnější, lze uvést dva: reskript císařů Severa a Antonina z roku 210 a asi o padesát–šedesát let starší úryvek ze spisu „Liber singularis responsorum“ právníka Marcella.

Prvý (C 6, 4, 1) je zajímavý zejména tím, že zdůrazňuje velký rozdíl v právní úpravě výkupu přímého a zprostředkovaného. „Multum interest“, píší císařové, „utrum quis suis nummis emptus et manumissus sit ab emptore, an a domino suo data pecunia mereatur libertatem...“. Rozdílnost úpravy se však podle slov reskriptu týká jen objemu patronátního práva: redemptorovi přísluší pouze právo omezené, vlastník si naproti tomu zachovává k propuštěnci patronátní práva všechna: „omnia iura patronatus retinet.“

Ve stejném smyslu píše i Marcellus (D 37, 15, 3).<sup>74)</sup> Také on zdůrazňuje základní rozdíl mezi oběma formami, také on však svádí odlišnosti jen k různému postavení patrona. Vlastník si zachovává práva všechna (konkrétně: syn a dědic patrona může propuštěnce žalovat pro nevděk), redemptor má patronátní práva jen omezená.

Zdůvodnění rozdílné úpravy je u Marcella velmi příznačné: pán (vlastník) prokazuje otrokovi dobrodiní, třebaže ne zadarmo, redemptor je pouze osoba, která výkup zprostředkuje, nic z jednání nezískává, ani neztrácí. Tam, kde Ulpianus mluví o „přivřených očích“, které přehlížejí, že pekuliární majetek je de iure vlastnictvím pána, píše Marcellus o nabízených penězích přímo jako o majetku cizím: „(dominus) etiamsi non gratum, beneficium tamen praestit.“

Lze důvodně předpokládat, že Marcellus, konsiliář Antonina Pia a Marka Aurelia<sup>75)</sup>, reformní konstituce o výkupech „suis nummis“ znal, jeho výklad zůstává však pro řešení právní úpravy výkupu přímého přece jen bez významu. Je totiž jasné, že stejně jako v reskriptu Severa a Antonina, nemíří Marcellova slova o velkých rozdílech na vynutitelnost či nevynutitelnost otrokova nároku, ale pouze na různý objem patronátních práv.

<sup>74)</sup> Schulz, o. c., str. 293–294.

<sup>75)</sup> Schulz, o. c., str. 125.



Ve světle pramenů zůstává tedy právní režim přímého výkupu po vydání konstitucí Marka a Vera nejistý a jen na základě nepřímých argumentů, které jsme výše uvedli, lze tvrdit, že zákonná úprava se původně na přímé výkupy nevztahovala.

Jisté však je, že forma přímého výkupu, ať už s ní konstituce právní důsledky nespojily či spojily, byla praktikována i nadále. Jisté je také to, že neuznaly-li konstituce žalovatelnost nároku na propuštění při přímém výkupu samy, připodobnila praxe a literatura postavení otroka, který dal své peníze pánovi, velmi záhy postavení toho nesvobodného, který se nechal vykoupit redemptorem.

Právník Hermogenianus píše již v první polovině 3. století toto:

„Vix certis ex causis adversus dominos servis consistere permissum eat...“, a uvádí případy, kdy otroci pána žalovat mohou.

Je to krom jiného „fideicommissaria libertas“, případ, který podle senatuskonsult z doby císaře Traiana měl režim zvláštní. Potom následují v textu tři důvody další:

1. „sed et si qui suis nummis redemptos se et non manumissos contra placiti fidei adseverent;

2. liber etiam esse iussus si rationes reddiderit, arbitrum contra dominum rationibus excutiendis recte petet;

3. sed et si quis fidei alicuius elegerit, ut nummis eius redimatur atque his solutis manumittatur, nec ille oblatam pecuniam suscipere velle dicat, contractus fidei detegendi servo potestas tributa est.“ (D 5, 1, 53)

Jak z textu patrně, vztahuje se první případ na přímé jednání mezi pánem a otrokem, třetí případ na výkup pomocí redemptora.

V době Hermogenianově se tedy otrokovi přiznával žalobní nárok, který konstituce Marka a Vera možná ještě nepřipouštěly.

\*

Redemptio suis nummis, tak jak byla praktikována za republiky, i tak, jak ji upravilo právo období principátu, je na první pohled záležitostí drobnou a spíše snad jen z hlediska právní dogmatiky zajímavou. Nelze ovšem nevidět, že v denním životě mohla a patrně měla možnost vykoupit si vlastními penězi svobodu nemalý význam. Nasvědčuje tomu již prostá skutečnost, že právo výkupy tolerovalo a později dokonce upravovalo, ač byly v rozporu s axiomem majetkoprávní nezpůsobilosti otroka a totálního popření právní osobnosti nesvobodného člověka vůbec. Možnost výkupu byla zřejmě vítaným stimulem, jak udržovat otroka v poslušnosti a oddanosti majiteli moci, pánovi: protože každá redemptio, přímá i zprostředkovaná, závisela v poslední instanci na vůli vlastníka, otroka propustit anebo alespoň prodat.

V zásadě mohl se vlastními penězi vykoupit každý otrok. Konstituce Marka a Vera vylučovala pouze ty nesvobodné, kteří se nějak provinili a byla jim proto nařízena deportace do jiného kraje, anebo byli prodáni s klauzulí, že nesmí být nikdy propuštěni („... si (servus) hac lege venierit,



ne umquam manumitteretur“ — D 40, 1, 4, 9).<sup>76)</sup> Tato doložka nebyla platná, byla-li vložena až do tržní smlouvy mezi pánem a redemptorem. Již staří komentátoři Digest dokázali, že měla-li být závazná, musela se týkat nějaké smlouvy předchozí, např. té, kterou otroka nabyt pán, jenž jej prodával redemptorovi.<sup>77)</sup>

Z povahy jednání ovšem vyplývá, že výkup vlastními penězi si nemohl dovolit otrok každý. Zpravidla musel mít jistou hospodářskou nezávislost, musel mít možnost, nashromáždit jmění dostatečně veliké, aby vůbec mohl o nabídce výkupného uvažovat. Plinius (Hist. nat. VII, 128) uvádí, že v jeho době platívali otroci-herci za osvobození částky povážlivě vysoké. Redemptci podstupovali zřejmě hlavně otroci s peculium, otroci nějak kvalifikovaní, sotva kdy otroci, živořící na venkovských villách, někdy dokonce v egastulech.

Redemptio suis nummis může být tak nejen přímým ukazatelem hospodářské samostatnosti některých kategorií otroků, ale i nepřímým ukazatelem hospodářské a společenské diferenciace římských otroků vůbec.

JAROMÍR KINCL

## SERVUS SUIS NUMMIS EMPTUS

### RÉSUMÉ

Comme en témoignent les textes des comédies de Plaute et quelques sources ultérieures, déjà le droit romain républicain admettait que l'esclave achetât de son maître la liberté aux dépens des ressources de son pécule. En droit, le pécule de l'esclave était, certes, la propriété de son maître, en fait la libera administratio peculii donnait à l'esclave une pas petite part d'indépendance; avec le temps, cette indépendance commença à être respectée même par le droit (notamment les actiones adiectitiae qualitatis de prêteurs) et le pécule de l'esclave fut considéré comme étant une propriété à régime spécial.

Jusqu'au du II<sup>e</sup> siècle de notre ère les rachats suis nummis ne s'effectuaient que dans la sphère extra-juridique. Au cas où l'esclave avait offert à son maître le prix de rachat payable sur les ressources du pécule, le maître pouvait accepter le prix mais il pouvait aussi refuser de le faire en alléguant que le prix offert était sa propriété à lui. S'il a accepté l'argent il ne le faisait que de bonne volonté, mais souvent aussi dans la crainte de ne pas provoquer l'esclave à la résistance, à la fuite et ainsi de suite. Il est cependant clair qu'à l'origine le prix que l'esclave offrait, en contrepartie de sa liberté n'était rien d'autre que le mobile (donc un acte n'ayant aucune portée juridique) de l'exécution de la manumission.

A côté des rachats directs, c'est-à-dire des situations où l'esclave offrait l'argent et convenait de l'affranchissement immédiatement avec son maître, on pratiquait aussi dès la république des rachats faits par un intermédiaire, le rédempteur. L'esclave s'entendit avec une personne tierce, celle-ci l'acheta de son maître et ensuite l'affranchit. Or, même en procédant de cette façon, tout dépendait, à l'origine, de la bonne volonté du rédempteur d'affranchir l'esclave après l'exécution du rachat.

Sous le règne des empereurs Marc Aurèle et Lucius Verus les rachats suis nummis ont été réglés par la loi (selon toute apparence par deux constitutions dont la pre-

<sup>76)</sup> Seuffert, o. c., str. 6—7.

<sup>77)</sup> Seuffert, o. c., str. 7, pozn. 6.



mière contenait des directives générales et la seconde donnait la solution de quelques problèmes spéciaux). Comme les sources en témoignent, la réglementation ne s'appliquait qu'à des cas où c'était le rédempteur qui rachetait l'esclave. A la différence de la situation antérieure, l'accord passé entre l'esclave et le rédempteur fut mis sur une nouvelle base et, à l'instar des senatusconsultes Trajaniens sur l'affranchissement des esclaves auxquels a été laissé par testament la fideicommissaria libertas, un droit à l'affranchissement naissait à l'esclave racheté même en cas du rachat suis nummis. Lorsque le rédempteur se refusait à affranchir l'esclave acheté il pouvait être contraint à la manumission par sentence officielle, respectivement la déclaration officielle de la liberté de l'esclave substituait la manumission en général (pronuntiatio libertatis).

La négociation directe de l'esclave avec son maître n'a pas été vraisemblablement réglementée par les constitutions de Marc et de Verus; cependant les sources témoignent que l'interprétation des lois et la pratique accommodaient la situation de l'esclave qui „s'était racheté“ de son maître à celle de l'esclave qui avait été racheté par le rédempteur. Du moins le juriste Hermogenianus cite parmi les cas où il est permis à l'esclave de „consistere cum domino“ tout au moins le cas „si qui suis nummis redemptos se et non manumissos contra placiti fidem adseverent“; le rachat fait par le rédempteur, Hermogenianus l'enregistre dans le texte un peu plus loin à part.

Les conditions des rachats suis nummis furent rendues plus rigoureuses vers la fin du III<sup>e</sup> siècle par l'empereur Dioclétien. S'efforçant d'accentuer l'indépendance de la puissance du propriétaire des esclaves il déclara dans deux rescrits que le maître de l'esclave, racheté par le rédempteur, devait savoir que le prix offert était la propriété pécuniaire. Si le maître n'a aucune connaissance de ce fait il peut faire ses diligences contre le rédempteur et demander ou bien qu'il lui paie le prix de vente de ses propres moyens ou bien qu'il lui rende le manucipium racheté. D'après les constitutions de Marc et de Verus la connaissance du maître touchant la nature du prix offert n'était pas de rigueur car les juristes considéraient, favore libertatis, les biens de pécule comme propriété de l'esclave et le prix de vente payé sur les ressources du pécule comme prix de vente régulier.

La réglementation du rachat suis nummis telle qu'elle a été conçue par Dioclétien est passée même dans quelques lois barbares du V<sup>e</sup>—VIII<sup>e</sup> siècle (Codex Euricianus, Lex Baiuvariorum).